

BOLALARDA “MEN”NING IDROK QILINISHI

Qodirova Malikaxon Qaxramonovna

Jizzax davlat pedagogika instituti

JDPI “Umumiy psixologiya” kafedrası katta o’qituvchisi

tel. 90 5392373

Annotasiya: Maqolada "Men" muammosi, “Men” ning bolalarda shakllanishi hamda o'z-o'zini anglash muammosi, ushbu muammoning bolalarda kechishi masalalari yoritib berilgan. Shu bilan birga maktabgacha yoshdagi bolalarda “Men” ning idrok etilishining nazariy masalalari yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: “Men” konsepsiyasi, bola, maktabgacha yosh, idrok etish, tadqiqotlar, o'z-o'zini anglash, bola shaxsi.

ВОСПРИЯТИЕ " Я " У ДЕТЕЙ

Аннотация: В статье рассматривается проблема «Я», формирование «Я» у детей а также, проблема самосознания у детей. Одновременно с восприятием «Я» у дошкольников рассматривается теоретические вопросы данной проблемы.

Ключевые слова: Понятие «Я», ребенок, дошкольный возраст, познание, исследование, самосознание, личность ребенка.

PERCEPTION OF " I " IN CHILDREN

Annotation: The article deals with the problem of "I", the formation of "I" in children and the problem of self-awareness, the problems of this problem in children. At the same time, the perception of "I" in preschool children, the theoretical issues of this problem are covered.

Key words: The concept of “I”, child, preschool, cognition, research, self-awareness, child personality.

Bugungi kunda "Men" muammosi tobora dolzarb muammolardan biriga aylanib bormoqda. Bu insonning ahamiyati darajasini, uning zamonamizning

muammolarini hal qilish qobiliyati, zamonaviy inson qadriyatlari muammolari bilan belgilash zarurati va nihoyat, o'zini jamiyatning bir qismi sifatida ta'rifi bilan chambarchas bog'liqdir. Bolani ijtimoiy dunyo bilan tanishtirish, boshqa odamlar bilan munosabatlarni o'rnatish, aksariyat psixologlarning fikriga ko'ra, o'zi haqida g'oyalarni shakllantirishdan boshlanadi.

O'zini anglash hamda o'zini idrok etish muammosi psixologiyada eng qiyin muammolardan biri hisoblanadi. Tadqiqotchilar ta'kidlashlaricha, erta yoshdan boshlab bolalar o'zlariga - tanasiga, harakatiga, tashqi ko'rinishiga, shuningdek atrofdagi odamlarga va ularning munosabatlariga alohida qiziqish bilan qarashadi. O'zi haqida shakllangan g'oyalar bolaning odamlar bilan (kattalar va tengdoshlar) munosabatlarining shakllanishiga hamda bolalar faoliyatining barcha turlarini rivojlanishiga ta'sir qiladi.

Psixologiyada o'zini anglash hamda o'zini idrok qilish muammosiga katta e'tibor qaratildi. Psixologlar K.A. Abulxanova, B.G. Ananyeva, A.S. Arsentieva, R. Berns, A.A. Bodaleva, A.V. Ivaschenko, I.S. Kon, K. Levin, A. Maslou, K. Rojers, S.A. Rubinshteyn, A.N. Slavskoy, E. Elkonin va boshqalar shu muammo ustida tadqiqotlar olib bordilar.

Maktabgacha yosh - bu inson hayotidagi o'ziga xos davr. Bu davr atrofdagi dunyoni faol bilish vaqti, odamlar o'rtasidagi munosabatlarning ma'nosi, ob'ektiv va ijtimoiy dunyo tizimidagi o'zini anglash va idrok etishning rivojlantirish davridir.

Maktabgacha yoshda bolaning o'zi haqidagi g'oyalari hamda atrofni idrok qilishi sezilarli darajada o'zgarib boradi: u o'z imkoniyatlarini yanada to'g'ri tasavvur qilishni boshlaydi, boshqalarning u bilan qanday munosabatda bo'lishini tushunadi, bu esa atrofni idrok etish va bilishni keltirib chiqaradi. Maktabgacha yoshning oxiriga kelib, bolalarda o'zini anglashning boshlang'ich shakllari - bolaning bilishi va uning fazilatlari, imkoniyatlarini baholash hamda o'zi uchun o'z tajribalarini kashf etish rivojlanadi. D.B. Elkonin ta'kidlashicha maktabgacha yoshdagi bola o'zini boshqalar bilan ajratishdan o'zini anglashga, ichki hayotini kashf etishga o'tadi. Bir so'z bilan aytganda o'zini idrok eta boshlaydi.

Bolani kattalar va tengdoshlari bilan maxsus tashkil etilgan muloqot jarayoniga qo'shilishi bolalarning o'zlari haqidagi g'oyalarini rivojlantirish uchun sharoit yaratadi.

Ma'lumki, o'zini anglash va uning asosida shakllangan o'zini idrok qilish tushunchasi insonning o'zi, uning motivlari, fazilatlari, xususiyatlari va shaxsiyatini, barqarorligini va vaqt o'tishi bilan tuzilishining o'zgaruvchanligini tavsiflovchi boshqa ko'rinishlarini anglash jarayonidir.

Insonning o'zi haqidagi g'oyalar yoki ushbu jarayonning mahsuli bo'lgan "Men" kontsepsiya o'tmishdan kelajakgacha o'z vaqtida o'zgarib, rivojlanib boradi.

O'zini idrok etishni shakllantirish g'oyasi J.Meadning har bir inson tug'ilishidanoq boshqa odamlar, birinchi navbatda, uning ota-onasi o'rtasidagi munosabatlarning ob'ekti ekanligi haqidagi g'oyasiga asoslanadi. Shuning uchun har bir bolaning o'zini anglashi hamda o'zini idrok etishining dastlabki shakllari, mohiyatiga ko'ra, u tomonidan kattalar bilan aloqa qilish va birgalikdagi faoliyat jarayonida ongsiz ravishda sintez qilinadi.

O'zining qiyofasi bolalarda bolaning individual tajribasi va boshqa odamlar bilan aloqa qilish tajribasining o'zaro ta'siri sharoitida shakllanadi. Uch yoshga kelib, ko'plab bolalar o'zlarining qobiliyatlari to'g'risida juda aniq g'oyalarga ega bo'ladilar, shuning uchun individual tajriba faqat katta yoshdagina hal qiluvchi bo'ladi va maktabgacha yoshdagi bolalarda ahamiyatsiz rol o'ynaydi, deb hisoblaydigan tadqiqotchilar fikri tasdiqlanmagan. 3-4 yoshda allaqachon o'zlarining ayrim imkoniyatlarini mustaqil ravishda baholay oladigan va o'zlarining harakatlarining natijalarini boshqalarning yordamisiz to'g'ri taxmin qiladigan, faqat individual tajriba asosida ishlaydigan maktabgacha yoshdagi bolalar bor.

O'z-o'zini anglash tushunchasining o'zgarishi va rivojlanishi insonning o'zida, uning o'zgarishi va rivojlanishida u yoki bu darajada voqelikda yuz beradigan o'zgarishlarni aks ettirishi tubdan muhimdir.

Aynan bolaligida, E. Eriksonning fikriga ko'ra, shaxsda o'zaro munosabat bolada o'ziga xos munosabatni shakllantirish uchun ayniqsa muhimdir va ularning

ahamiyati uchun mezonlarni tanlashda bir qator cheklovlar mavjud. Bolaligidanoq o'zini qadrlashning mezonlari inson hayoti davomida o'zini qo'llab-quvvatlaydi va ulardan voz kechish juda qiyin. E.Erikson nuqtai nazaridan o'zini anglash kontsepsiyasining rivojlanishining ikkinchi bosqichi bir yarim yildan uch-to'rt yilgacha davom etadi. Ushbu davrda bola o'zining shaxsiy kelib chiqishi va o'zini faol harakat qiluvchi mavjudot sifatida allaqachon biladi. Chunki atrof, muhit, o'zaro munosabatlar bolada ko'plab tushunchalarni yuzaga keltirgan bo'ladi. Bunday tushunchalarning idrok etilishi bola hayoti uchun muhim ahamiyatga ega.

Maktabgacha yoshda bola rivojlanishining asosiy ijobiy natijasi mustaqillik tuyg'usiga erishishdir. Bola o'zini kattalarning to'liq qaramligidan xalos etishga va bir oz mustaqillikka erishishga intiladi, shuning uchun har qanday yordamni rad etib, hamma narsani o'zi qiladi. Voyaga etganlar xavfsizlik, tartib va maqsadga muvofiqligini hisobga olgan holda bolalar faoliyatini asosan cheklaydi. Agar bola kattalarning talablariga qarshi tursa, u holda o'z kuchida ishonchsizlik hissini paydo bo'lishiga olib keladi.

R. Berns ushbu yoshda bola, ayniqsa, boshqalarning xayrixoh ko'magi va rag'batlantirishiga muhtoj ekanligiga e'tibor qaratgan. Unda paydo bo'layotgan xoxish tuyg'usini rag'batlantirish kerak, shunda kattalarning taqiqlari bilan bog'liq mojarolar bolani haddan tashqari uyatchanlik va o'ziga ishonchsizlikka olib kelmaydi degan fikrni ilgari surgan. Bunday ishonchsizlik atrofni, voqea-hodisalarni idrok qilinishini pasaytiradi.

Bolaning "Men"i haqida gapirganda, u "Men"ning aniq tasvirini ham, "Men" istiqbolini ham o'z ichiga olganligini ta'kidlash kerak, ya'ni haqiqiy narsaga yo'naltirilganman tushunchasiga ega bo'lishi kerak.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda nafaqat yaqinlashib kelayotgan shaxsiy o'zgarishlarni kutish va intilish (masalan, maktab o'quvchisi bo'lish), balki o'zini anglash va idrok qilishning (men qanday maktab o'quvchisi bo'laman) mavjudligini ham aytish mumkin.

E. Eriksonning ta'kidlashicha, tengdoshlari bilan muloqot ham bolaning idrokini boyitadi. Boshqa bolalarga o'zlari haqida ma'lumot berish va ulardan

"uning shaxsini" idrok etish to'g'risida ma'lumot olish orqali bola o'zining "Men" imidjini sezilarli darajada kengaytiradi.

Bolaning o'z tushunchasini shakllantirishning eng muhim manbai bu tana qiyofasi, uning ob'ektiv xususiyatlari va sub'ektiv idrokidir. Bolada erta davrlardan chiroyli va xunuk narsalar haqida tasavvur hosil bo'ladi. O'z tanasi nuqtai nazaridan tashqi belgilar bolaning o'zini o'zi qoniqtirishi yoki qoniqtirmaslik darajasini belgilaydi va uning qadr-qimmatini shakllantirishga sezilarli ta'sir qiladi.

O'zini hurmat qilish o'ziga yoki individual fazilatlarga munosabat bilan bog'liq; bu shaxsning o'zi haqidagi g'oyasini affektiv baholashdir. U har xil intensivlikka ega bo'lishi mumkin, chunki tasvirning o'ziga xos xususiyatlari - men ularni qabul qilish yoki qoralash bilan bog'liq bo'lgan ozmi-ko'pmi kuchli his-tuyg'ularni uyg'otishi mumkin. O'z-o'zini hurmat qilish va o'zini anglashning predmeti, xususan, inson tanasi, uning qobiliyatlari, ijtimoiy munosabatlari va boshqa ko'plab shaxsiy namoyishlar bo'lishi mumkin.

Kupersmit o'zining qadr-qimmatini quyidagicha ta'riflaydi: «Insonning o'ziga nisbatan munosabati, u asta-sekin rivojlanib, tanish bo'lib qoladi. Ushbu munosabat o'zini ma'qullash yoki rad etish sifatida namoyon bo'ladi, uning darajasi shaxsning o'ziga xos qiymati va ahamiyatiga ishonchini belgilaydi.

Shunday qilib, o'zini hurmat qilish shaxsning o'zini o'zi qadrlash tuyg'usining rivojlanish darajasi uning shaxsiga nisbatan ijobiy munosabatni aks ettiradi. Shuning uchun salbiy o'z qadr-qimmatini o'zini inkor etishni, inson "Men" doirasiga kiradigan hamma narsadan voz kechishni nazarda tutadi; bu insonning intilishlari darajasini pasaytiradi, uning hayotiy istiqbollari cheklaydi.

O'zini qadrlash "Men" ning ajralmas do'stidir. Bu odamning o'zi haqida o'ylashi yoki aytishi bilan emas, balki boshqalarning yutuqlariga munosabatida namoyon bo'ladi. O'z-o'zini hurmat qilish yordamida shaxsning xatti-harakatlarini tartibga solish sodir bo'ladi.

"Men" kontsepsiyasini rivojlantirishning navbatdagi bosqichi - bu gender o'ziga xoslikni shakllantirishdir.

Jinsiy farqlar psixologiyasini tadqiqiq qilgan olim Kona, bolada o'zining "Men" ini tushunadigan birinchi toifa - bu jins deb ta'kidlagan. U asosiy jins identifikatori, ya'ni ularning jinsi haqidagi bilim, odatda 1,5 yilgacha rivojlanadi. Jinsni anglash - bu o'zini anglashning eng barqaror, asosiy elementidir.

2 yoshga kelib, bola o'z jinsini biladi, ammo hali bu unga tegishli ekanligini idrok eta olmaydi. O'zini o'g'il yoki qiz deb ta'riflagan bola buni biologik xususiyatlari bilan bog'lamaydi. Jjinsiy sotsializatsiya va o'zini anglashni rivojlantirishni bog'laydigan murakkab biososial jarayon natijasida bola haqiqiy jinsiy identifikatsiyaga ega bo'ladi.

Shaxsni anglashdagi tadqiqotlar K.A. Abulxanova – Slavskaya tomonidan amalga oshirildi. Shaxsiyat, shuningdek, vaqtni tartibga solish qobiliyati, o'z vaqtida faoliyat yuritish qobiliyati, kelajakdagi faoliyatni dasturlash, uning voqealarini oldindan ko'ra bilish kabi individual qobiliyatlarga ega. O'z xatti-harakatlarini uzoqroq maqsadlarga bo'ysundirish qobiliyati, bu maqsadlarni xatti-harakatlarning amaldagi regulyatorlariga aylantirish nafaqat inson ontogenetik rivojlanishining muntazamligi, balki ijtimoiy yetuklik va o'zini anglashni shakllantirish mezonidir.

Shunday qilib, o'zini anglash hamda idrok etishni rivojlanish xususiyatlarini ko'rib chiqib, shuni ta'kidlash kerakki, o'zini anglash tushunchasining shakllanishi, avvalo, boshqalarning ta'siri ostida sodir bo'ladi, umuman, o'zini anglash tushunchasi insonning hayotiy tajribasi, birinchi navbatda, bola-ota-ona munosabatlari ta'sirida shakllanadi. Biroq, yetarlicha erta u o'zi ushbu tajribani talqin qilish, shaxsning o'zi oldiga qo'ygan maqsadlari, tegishli taxminlar tizimi, kelajak prognozlarini, yutuqlarini baholash va shu bilan o'z shakllanishiga faol ta'sir ko'rsatadi. Buning uchun bolalarda maktabgacha yoshdan boshlab barcha tushunchalarning idrok etilishiga e'tibor qaratish lozimdir.

Adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Мактабгача таълим тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори. Тошкент шаҳри, 2017 йил 9 сентябр.
2. Нишонова З.Т, Алимова Г.К. “Болалар психологияси ва уни ўқитиш методикаси” 2005 й. 145-бет.
3. Романова И.О. Особенности формирования образа Я у детей дошкольного возраста // Успехи современного естествознания. – 2013. – № 10. – С. 162-164-стр.
4. Qodirova M.Q. Bolalar idrokini rivojlantirishda mashg'ulotlarning o'rnini. Bola va zamon. №3. 2019 yil, 61-bet.
5. Кадырова М.К. Роль занятий в формировании и развитии и способности размышления у детей. The Way of Science. 2020. № 1 (71). 64-65-стр.
6. Юсупова П. Мактабгача тарбия педагогикаси. - Т.: Тарбиячи, 2013.